

КОВАЛЬ-ФУЧИЛО ІРИНА

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу української та зарубіжної фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України

KOVAL-FUCHYLO IRYNA

a Ph.D. in Philology, a senior research fellow at the Department of Ukrainian and Foreign Folkloristics of the NASU M. Rylskyi Institute for Art Studies, Folkloristics and Ethnology

Бібліографічний опис:

Коваль-Фучило, І. (2021) Мотив *втраченого раю* в оповідях про примусове переселення. *Народна творчість та етнологія*, 2 (390), 87–97.

Koval-Fuchylo, I. (2021) The Motif of the *Lost Paradise* in the Narrations about the Forced Displacement. *Folk Art and Ethnology*, 2 (390), 87–97.

МОТИВ ВТРАЧЕНОГО РАЮ В ОПОВІДЯХ ПРО ПРИМУСОВЕ ПЕРЕСЕЛЕННЯ

Анотація / Abstract

У спогадах про примусові переселення, спричинені різними факторами, типовим мотивом є опис місця, яке довелося покинути не з власної волі. Це місце у розповідях набуває ідеальних рис, образу втраченого раю. Ідеалізація найчастіше виявляється в описах мальовничих краєвидів, багатих природних ресурсів, успішного господарювання, особливо дружної громади, а також у свідомому, а радше – неусвідомленому замовчуванні чи применшуванні негативних спогадів, пов'язаних із втраченим місцем. Такі ж тенденції простежуються в розповідях інших примусових мігрантів, зокрема українців – переселенців операції «Вісла», коли доволі часто саме ідеалізованими описами рідного села розпочинають спогади. Посиленню ідеалізації сприяє використання бінарної опозиції, на полюсах якої розташовані дві локації – втрачене село і вимушене місце поселення. Часто така конструкція – це поетична картина покинутого краєвиду на протигагу ділянці, яку люди отримали на переселеному місці. Типовою рисою опису втраченого села є численні мікротопоніми. Таке розмаїття номінації жодного разу не трапляється в описі нових поселень, де майже немає мікротопонімів. На протигагу маємо тут номінації зі семантикою необхідності, неупорядкованості: *величезне нічне поле, участки, приділена земля*.

Своєрідною, непрямую формою ідеалізації втраченого раю є постійне декларування готовності переселитися знову на затоплений простір, щойно з нього спустять воду.

Сьогодні набули поширення різні форми соціальної активності з метою меморіалізації затоплених сіл: щорічні зустрічі переселенців, видання книжок про переселені населені пункти, відкриття пам'ятних знаків поблизу водосховищ. Розповіді про такі зустрічі стали типовим мотивом у спогадах про переселення. Обов'язковими складовими на зустрічах переселенців є спільне трапезування, виконання пісень, спогади про затоплене село, фотографування. У спогадах підкреслюється взаємна приязність між колишніми односельцями.

Ще одна нова оригінальна соціальна активність – щорічні змагання під назвою «Заплив “Дніпро ревучий”». Учасники запливу мають подолати трикілометрову відстань між двома берегами Канівського водосховища вільним плаванням. Уперше така подія сталася 2016 року. У 2019 році відбувся четвертий такий заплив. Можна припустити, що

такі громадські ініціативи зумовлені й потребою людей бачити своїх колишніх земляків, і тим, що в людей з'явилася фінансова спроможність реалізувати цю потребу.

Ключові слова: усна історія, міграція, затоплена територія, мотив «втрачений рай», ідеалізація.

A typical motif in the reminiscences on the forced resettlement caused by various factors is the description of a place that has to be left out. It acquires perfect features, the image of the lost paradise in the narrations. The idealization is the most often reflected in the descriptions of beautiful landscapes, rich natural resources, successful management, especially friendly community, as well as in the conscious, and more often unconscious hushing up or depreciation of the negative memories about the lost place. The same trends can be seen in the stories about the other forced migrants. In particular Ukrainians, displaced during the so-called 'Vistula' Operation. They begin their stories with the idealized descriptions of their native village. The use of binary opposition, at the poles of which there are two locations – a lost village and a forced settlement – contributes to the idealization. Often, such a construction is a poetic picture of an abandoned landscape as opposed to a plot that people have received in a displaced area. Numerous microtoponyms are considered as a typical feature in the description of a lost village. This variety of nomination never happens in the description of new settlements where there are almost no microtoponyms. In contrast, here we have the nominations with the semantics of non-existence, disorder: *a huge nobody's field, plots, allocated land*.

An indirect form of lost paradise idealization is the constant declaration of the willingness to move again to the flooded space as soon as it is released.

Today various forms of social activity have become widespread for the purpose of memorializing flooded villages: annual meetings of displaced persons, publication of books about displaced settlements, opening of memorial signs near the reservoirs. The stories about such meetings have become a typical motif in memories of relocation. Obligatory components in displaced person's meetings are common meal, singing, memories about a flooded village and making pictures. The mutual friendliness between the former villagers is emphasized in the reminiscences.

Another new original social activity is the annual competition called *The Heat Roaring Dnipro*. The participants have to overcome the three-kilometer distance between the two coasts of the Kaniv Reservoir with free swimming style. The first such event has taken place in 2016. In 2019 the fourth such round has happened.

We can suppose that such public initiatives are caused by the need to see former villagers, and the fact that people have the financial possibility to fulfill this necessity.

Keywords: oral history, migration, flooded territory, motive 'the lost paradise', idealization.

XX століття – епоха численних примусових міграцій. В українській історії найчисельнішими були вимушені переселення через події двох світових воєн, етнічні чистки внаслідок операції «Вісла», виселення людей із-за Чорнобильської аварії. Ці міграційні процеси давно стали предметом дослідження [2; 3; 6; 7; 12; 16; 17; 21; 27; 29; 31; 32]. Серед менш відомих переселень – передвоєнні й повоєнні виселення людей із міст і сіл у зв'язку з їх затопленням через будівництво ГЕС. Антропологічне дослідження примусового переселення із зони затоплення розпочалося лише в останнє десятиліття [1; 4; 13–15; 23; 30].

25 березня 1954 року Рада Міністрів СРСР ухвалила рішення про початок будівництва Кременчуцького гідровузла на Дніпрі. Спорудження ГЕС і водосховища зумовило потребу перенести на нові місця населені пункти району. Сьогодні про ці події пам'ятає щоразу менше людей. Про переселення в ті

часи було не прийнято говорити, а тим паче писати. Головна тема публікацій і агітації 1954 року – на території Кіровоградщини будуються нова ГЕС, нове місто, що створюють спеціально для переселенців – нинішній Світловодськ, а отже нові можливості з новими мріями [22]. Люди ще надто добре пам'ятали всі репресивні акти комуністичної партії, щоб відверто виступити проти пересилки, тай обіцяли їм «краще майбутнє», електрифіковані будинки, допомогу в будівництві нового житла. Все ж покидати свою землю ніхто не хотів, проте, довелося це зробити і навчитися жити на новому місці.

Сьогодні в спогадах про ці примусові переселення, як і в розповідях про інші вимушені міграції, спричинені різними факторами, типовим мотивом є опис місця, яке довелося покинути не з власної волі. Це місце у розповідях набуває ідеальних рис, образу втраченого раю. Ідеалізація найчастіше виявляється в описах мальовничих

краєвидів, багатих природних ресурсів, успішного господарювання, особливо дружної громади, а також у свідомому, а радше – неусвідомленому замовчуванні чи применшуванні негативних спогадів, пов'язаних із втраченим місцем.

Переселенці із зон затоплення з гіркотою описують утрачені краєвиди і господарські угіддя: «Там у нас був дуже город гарний. Там у нас було клубники багато, город великий, сінокіс для корови був свій. І таке ж було деревце коє-яке було: то сливи, то груші. Отаке було. Тоді багато у нас садів там не було, де посадки взять, щоб його посадить. А так усе дуже гарно родило. Був і низ, був і бугор там. Все ми своє вирощували, і були доволі, бо там усе було» (ЧКА); «Дуже добра земля, всьо родило, і садки мали, і ну, було: і картошка родила, і буряк» (ЯКІ). Аналогічні тенденції простежуються в розповідях українців – переселенців сумнозвісної операції «Вісла», коли доволі часто саме ідеалізованими описами рідного села розпочинають спогади. Респонденти наголошують на врожайності своїх земель, зазначають, що поля завжди були вчасно оброблені. «Від сходу села були громадські пасовиська й сіножаті, від заходу родючі поля» [21, с. 292]; «Ой ті Загумення! Які ж то були поля! <...> самі кольори й пахощі» [21, с. 128].

Часто у спогадах наші оповідачі дають узагальнену позитивну оцінку своєму господарству, яке вони змушені були розібрати, фактично знищити, і перенести на нове місце: «Як там люди жили гарно, а море, поставили море» (ГМІ); «А я як подумаю, що ми так жили добре – і забиратися: Боже!» (ВГП).

Загалом у спогадах ідеалізованими найчастіше постають:

1. Природне місце розташування села.
2. Власне присадибне господарство.
3. Сільська громада.

По-перше, природні краєвиди втраченого села завжди дуже мальовничі й часто виграють порівняно з вимушеним місцем поселення: «Там в нас гарно було на хуторку тоже:

гора, а внизу ліс був вільховий, зелено було тоже, садки були у всіх» (ОЄП); «А там в нас гарно було: гора, тут і ліс ізнизу» (ОЄП); «а там таке воно: дерева, тепло, трави. Дуже гарно було. Багатьом воно так сниться <...> До води, до низу, до лужка хочеться. І хоч тут така земля, такий чорнозем, а води нема» (ЗВФ). Кращою на рідному місці була не лише земля, а вода і навіть повітря: «Мені шістдесят два чи скільки, то мені там краще було, як отутю. Там воно просто було, розумієте, ну як вам сказати, – луг там. І наче мені й воздух не такий» (ЮНС).

Закономірно, що люди, які з діда-прадіда жили біля річки, найбільшою проблемою на новому місці вважають відсутність живої, постійної води: «Переселили – всьо. Ну, це ось добре, що я вот на низу. А оце ви на гору підете в селі – то там же ж неможливо! Води воше ніколи нема! Хай, я кажу, літом – городи поливають, зимою нема – напиться. Нема напиться – таблетки запить! Да, канешно! Переселили людей – як хочете, так і живіть. Ну це ж треба хоч якимись мозгами думать. Та там воше! На счот води – то це ж гріх людям не давати води» (ЮНС). Переселенців дивує, як їхнім теперішнім односельцям вдавалося організувати свій побут без постійної близькості природної водойми: «А шо ж! І там таки краще було, бо Дністер близьенько. Пряли, всьо <...> Мене не підтоплювало, я під горою. В мене річечка текла. Пішла ноги помила, всьо шо треба помила, постірала і всьо! Тягне туду. Привичка на місце і тягне туду. Я небагато жила, і то мене тягне туду» (ТОС). Привозна, штучна вода ніколи не замінить постійної, живої: «Ось моя сестра в Черкасах, і то, каже, купляє воду. І є в кранику, так вона ж не годиться. Вона ж то хлоркою, то ше чимсь там. Вони ж хлорірують. Негодна пити» (ЮНС); «Так от ті старі кажуть: “Це мені не вода, шо буде бігти по трубі”. Вода должна бути там, де источник есть. Потому шо всякі времена бувають» (БВІ).

Посиленню ідеалізації сприяє використання бінарної опозиції, на полюсах якої розташовані дві локації – втрачене село і

вимушене місце поселення. Часто така конструкція – це поетична картина покинутого краєвиду на противагу ділянці, яку люди отримали на переселеному місці: «Мені судилася ще одна нерідна – канадська земля, на якій не кують в гаю зозулі, не співають жайворонки, не чути солов'їв. І нема тут ні вишневих садків, ні ластівок, ні лелек, ні усього, що звемо рідним» [21, с. 118]; «Ну, мені там краще було. Я там привикла. Гарно там було. А тут що? Бачите, нема ніде нічого» (ЮНС).

Важливо наголосити, що типовою рисою опису втраченого села є численні мікротопоніми: «Перед війною Корні ділилися на такі кутки: Кут, Ставище, Майдан, Старина, Підріччя, Заріччя, Вигін, Садок і присілок Вербові» [21, с. 292]; «Ми знаєм кожен той ярочок, де це ті хати наші: Прокопів яр, Жидівський яр, Рипа, там місток був, і то Зго'ниво – там худобу зганяли. Панський яр – тутво близько в селі» (ЛФЛ). Таке розмаїття номінації жодного разу не трапляється в описі нових поселень, у цих описах майже немає мікротопонімів. На противагу маємо тут номінації зі семантикою необхідності, невпорядкованості: «величезне нічье поле», «ми ще не мали приділеної землі».

Для посилення статусу правильності й правдивості своєї розповіді про втрачений рай інформанти наводять висловлювання третіх осіб про затоплене село: «Так, приїжджають, і приїжджають, і приїжджають. <...> З Канади приїхали, тай каже, отут на горі коло хреста. Отак подивився в сей бік, в той бік, кругом подивився тай каже: "Оце тобі Канади, оце тобі... Лучшого й кращого нема місця. Ми світ об'їхали, но такої краси не найшли!"» (ЛПО).

Типовим мотивом у спогадах переселених осіб є також опис локації, на якій була розташована їхня хата. Це місце описують як значно краще від виділеної для переселення ділянки: «Ну, така гарна хата, дуже гарно построїна, бо ми під самою горою жили, і вона дуже в нас на таким веселім місці, на все село дуже видко її. І вже дуже гарні вікна поробили, великі, бо то маленькі були в старій

хаті. Дуже насадила вазонів, зацвили – понад усе село! Хто йде, каже: "Ну в цієї жінки квіток!". Дуже росли. Повні вікна цвіток, такі-во великі цвили кругом! Я як нагадаю – так мені шкода. Як прийшла в цей дім, а в нім – Боже, Боже... холодно» (ЛПО). Такі описи є *loci cottines* у спогадах людей, які побудували нові хати в період після Другої світової війни і перед затопленням: «Такі двори построїли, така хата здоровенна! Під плиточкою, а та лиш цементом. Такі хати построїли, кухні!» (ВГП).

По-друге, для кожної селянської родини життєво важливими є власне поле, своя земля, садок. У спогадах переселених осіб втрачені поля, земля*, городи завжди кращі, врожайніші порівняно із виділеною для обробітки ділянкою: «В нас там був гарний город» (ЮНС); «Хата була нова, город був гарний. Нам дуже добре було в Бакоті жити. Там так як яма. Там ні вітрів ніколи не було, нічого. Там дуже добре було» (ГНІ); «Там був гарний сад. Запам'яталося, який виноград там був. Тут тоже є сад в мене посаджений, але то не ті садки, що там були. То уже погубили. Тепер стараються відновити такі сливки, грушки» (ГНІ). Саме в описах краєвидів, присадибного господарства і вимушеній утраті цього простежується мотив утраченого раю. Для посилення цього омріяного образу ідеалізовані описи у спогадах передують або сусідять зі сценами його руйнування, висловлення особливої гіркоти від втрати, небажання переселятися: «От представте собі. В нас такі люди там жили – були хороші сади. Йому кажуть: надо убирать. А йому жалко пилять ту яблуню чи грушу. І вдруг садок зацвів – цвіте, а йому кажуть убирай! І приїжджає бульдозер і починає ті дерева викорчовувать! І він знімається з того участка і уходить. Яке в його остається впечатленіє на душі?! Шоб він всю жизнь його робив, саджав, а вони приїхали – їм всьо равно, їм надо "освободить под затопленіє"» (БВІ); «Весь час сниться, шо я там. Мені і ще сниться, шо я там. Там же ж золота земля.

* Про концепт земля див.: [14; 17; 28].

Боже! Там таке життя було, що я не можу сказати! Ліпше, щоб я там була кончилась» (КГП); «Боже, то <...> так люди не хтіли вибратися, так плакали, в кого дуже хароше хазяйство, хата новенька, кухня новенька, сарай здоровий, всьо, за хатою садок – таке дерево роде» (ВГП).

По-третє, кращими на втраченому місці були не лише природа і господарські угіддя, а навіть сільська громада: «І село було дуже дружне <...> А тоді вже оце так сучасні більши, то почали – хтось приїжджать, хтось переїжджать, то хтось приїхав, то хтось оселився, то побачив, що дуже гарне село, будинки були колгоспні, колгосп почав будувати <...> і почали з'їжджатись. І армяни приїжджали, і росіяни, бо бачили, що гарне село. Колесо оглядове – наче у городі, будинки чотирьохповерхові були. Вони і зараз є, що живуть у квартирах. Тоді вже трошки люди недружні стали. А іменно у тисяча дев'ятсот п'ятдесятих роках, як ще не було переселення, то люди дружні були, одне одному помагали» (ЗВФ); «Нам то добре було на низу жити. Село маленьке, дуже дружні люди, ніяких, ніякого нічого в нас там не було» (ЛФЛ); «А така Бакота була, що нема на всьо побережжя такого села. Дуже дружне і дуже гарне село» (ЛПО); «То така була громада, то такі були любезні люди, шо, якщо строїти хату – то всі, якщо весілля робят – то всі. Сьогодні в вас весілля, то вся, чисто вся Бакота у вас. Чисто – до йдної хати, всі!» (ЛПО). Для підтвердження цієї позиції переселенці не втомлюються розповідати сцени прощання із односельцями, які внаслідок різних причин були змушені мати нову домівку далеко від компактного поселення людей свого села: всіх випроводжали. «Ті їхали в Одесу, а ті – в друге село, а ті туду, а ми ше на місці були, ми ше нікуди не переселилися. Боже, йдем випроважати, берем рушники, берем хліб на рушник – всьо! Випровожаєм, як рідну маму де, чи брата <...> Віддавали той хліб тим людям з рушником, благословили їх, щоб їм було добре там. А як можна розійтись? До полудня плачем всі, і ніяк не можуть вони на машину сісти і поїхати. Машина стоїт

повна, нагружена всього з дому, а машина не їде, бо не можем зрушити ніяк, не можем розійтись – обіймаються і плачут, обіймаються і плачут (ЛПО).

Своєрідною, так би мовити, непрямую формою ідеалізації втраченого раю є постійне декларування готовності переселитися знову на затоплений простір, щойно з нього спустять воду. Тобто втрачене місце було настільки гарним, що навіть після тривалого життя на нових поселеннях люди готові до повернення. Цим *loci communitatis* у спогадах практично завжди передує ідіоматична фраза «якби воду спустили»: «От і зара кажуть: а, щоб спустили воду – ми б поїхали б туди. Там виногради були такі, всьо» (НОГ); «Трагедія була, канєшно, дуже, дуже трагедія була. Кажуть: оце, якби воду спустили – ми б поверталися назад. Там були сади, там у нас було дуже красиво! Пастбища були, все. Вони тут живуть, а де птичка родилась – там її і тягне. Єсть такі, що кажуть: “Якби воду спустили, ми б і сьогодні повернулися назад”» (ГМІ). Ідея відновлення, відродження села є провідною у спогадах переселенців, яких відселили з їхніх родинних місць, але територія села не була затоплена, оскільки через помилки в розрахунках чи з інших причин вода не покрила ці землі [18, с. 35, 145, 150, 154]: «Село знаходиться на високому горбі, до якого водосховище не добралось. Всі переселенці мріють повернутись на землі древньої Боровиці. Кажуть, як тільки спустять води морів, то вірейками носитимуть мул із Дніпра, щоб його очистити» [18, с. 215].

Ідеалізація втраченого місця набуває не лише вербальних форм, – вона також реалізується в різних соціальних практиках, що активізувались останнім часом. Зокрема:

- щорічні зустрічі переселенців затоплених сіл, які відбуваються в різних регіонах;
- аматорське і професійне видання книжок про переселені села;
- офіційні форми меморіалізації пам'яті про затоплені села (встановлення пам'ятних знаків поблизу колишніх сіл, збір експонатів для майбутнього музею затоплених сіл тощо).

Перша зустріч жителів затоплених сіл на Переяславщині відбулася 2005 року в Музеї народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини (нині – Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав», далі – НІЕЗ) [9]. Відтоді такі заходи набули поширення, тривають донині й відбуваються найчастіше влітку. У Переяславі проживають переселенці кількох навколишніх затоплених сіл (Циблі, В'юнище, Козинці, Комарівка, Городище). Кожне село має свою дату зустрічі, приурочену зазвичай до дня храмового свята села. Заходи ці «зазвичай проходять в атмосфері радості спілкування, там звучать пісні, декламуються нові вірші» [11]. Сьогодні розповіді про такі зустрічі стали типовим мотивом у спогадах про переселення: *«Пару років назад було тридцять років, як переселення було. То тут в долині вони, самі люди зібралися, пригласили тих людей, котрі були по других селах. І вони приїжджали сюда. А з Бакоти чоловік, вже він живе у Хмельницькому, він директор оркестру. І він звідти привіз своїх музикантів. Наші люди зібралися, варили уху, прихощали тих людей. То там було так багато людей, дуже багато! Тут Тарас (Горбняк), так як він вже на роботі, пригласеніє, ну, пригласительні откритки порозсилав, і ті люди з других сіл поприїжджали сюда. То їм і музика грала, і столи гарні такі. Потому, вже після столу, бо я була тоди, після столу приплив той корабль, великий такий. І там жінки повбиралися в сорочки вишиті, сіли на той корабель, і він зробив круг. Набрали квіток багато і кидали ті квітки так, де хто жив. Співали пісні»* (ДТО). Схожі вшанування затоплених сіл відбуваються і в інших регіонах України [25]. На цих заходах часто присутні священники, які відправляють панахиди за померлими жителями затоплених сіл, освячують меморіальні дошки, каплиці, хрести [18, с. 172, 174, 175; 25]. Присутність духовних осіб надає святу особливої важливості і значення, підвищує його соціальний статус.

Обов'язковими складовими на зустрічах переселенців є спільне трапезування, вико-

нання пісень, спогади про затоплене село, фотографування. У спогадах підкреслюється взаємна приязність між колишніми односельцями: «Ми радо вітаємося, дружно обіймаємося, бо односельці – то як родичі» [18, с. 153]. В опублікованих письмових спогадах описи цих зібрань відчутно ідеалізовані й романтизовані, характеризуються піднесеною риторикою: «Біля нашого славетного озера Казар організували обід на розстелених рушниках прямо на землі, традиційна юшка з риби та багато інших страв. Бажаючі люди каталися на моторному човні по озеру, діставали чудові лілії, які наче навмисне чекали нас. Мабуть, озеро теж скучило за рідними людьми і в знак вдячності, що ми приїхали провідати його, подарувало нам прекрасні квіти» [18, с. 152–153].

Серед інших ритуалізованих форм суспільної активності з декларованою метою «об'єднання зусиль небайдужих громадян та переселенців із затоплених Дніпровськими водосховищами територій для відтворення і збереження пам'яті про затоплені землі, про людей та їх сім'ї» – створення вишиваного рушника, так званого рушника-пам'яті про затоплені села [9; 11]. Він складатиметься із кількох прямокутних частин. Кожен такий прямокутник присвячений одному переселеному селу. «Зараз уже активно створюють окремі його частини, які до свята міста будуть зшиті в один рушник <...> Наші відомі вишивальниці під керівництвом Ніни Лазенко виступили ініціаторами вишивання рушника пам'яті про затоплені села і зараз уже активно створюють окремі його частини, які будуть зшиті в одне полотно. Найкраще місце цьому рушнику, звичайно ж, у новоствореному музеї» [11].

Ще одна нова оригінальна соціальна активність – щорічні змагання під назвою «Заплив “Дніпро ревучий”». Учасники запливу мають подолати трикілометрову відстань між двома берегами Канівського водосховища вільним плаванням. Уперше така подія відбулася 30 липня 2016 року. У 2019 році відбувся четвертий такий

заплив. «Плавці з Переяславщини, Києва, Кропивницького, Кременчука, Обухова та Борисполя подолали дистанції 10 і 3,7 км з правого берега – на лівий (з Трахтемирова і від Батуриної гори – до берегової межі Переяславщини)» [10]. За словами організаторів: «Дніпро ревучий» – це щорічний спортивно-культурний просвітницький захід, суть і мета якого:

- Збереження пам'яті про унікальні затоплені місця Переяславщини;
- Популяризація активного і здорового способу життя;
- Збереження української історії та культури;
- Формування патріотичної та екологічної свідомості;
- Розвиток туристичного потенціалу;
- Сприяння розвитку творчих ініціатив молоді [10].

Нині основна, але не єдина мета переяславських активістів – створення музею історії Старого Дніпра і затоплених сіл. Члени громадської організації «Старий Дніпро» декларують низку своїх основних завдань: «Планується відкриття спеціального історико-краєзнавчого музею, інформаційного центру з патріотичними об'єктами Київщини, створення оглядового майданчика на затоплені села (куди цього року [2019] вже приїздило в рамках патріотично-просвітницьких і туристичних заходів понад 1000 дітей і дорослих), встановлення пам'ятника затопленим селам, друк тематичних книг тощо» [10].

Останні роки характеризуються активізацією видавничої діяльності, присвяченої історії затоплених сіл. У 2007 році вийшла книга Михайла Лесика «Циблі – моє рідне село на Переяславщині», яка сьогодні є бібліографічною рідкістю. Згодом, 2015 року, було видано історико-краєзнавчий нарис Софії Сорокової «Не летять ластівки у Зарубинці» [24]. В анотації до книги зазначено: «У Переяслав-Хмельницькому районі Київської області внаслідок утворення Канівського водосховища (середина 1970-х рр.) було знищено

понад десять сільських населених пунктів, їх мешканці переселилися з обжитих місць та назавжди втратили свою малу батьківщину. Одним з таких сіл на правому березі Дніпра було село Зарубинці. Ця книга є спробою зберегти пам'ять про минуле рідної землі, розповісти про життя зарубинецької громади та привернути увагу сучасників до проблем історичної, культурної та духовної спадщини нашого краю» [20].

У 2018 році започатковано серію «Затоплені села Переяславщини». Першою книгою є видання «Затоплений рай: Андруші у спогадах та документах» [8]. Анотація до книги містить таку інформацію: «Г[ромадська] О[рганізація] “Старий Дніпро” пропонує під назвою “ЗАТОПЛЕНИЙ РАЙ: Андруші у спогадах та документах” перше видання серії “Затоплені села Переяславщини”, підготовлене в рамках науково-просвітницького проекту з оприлюднення матеріалів про затоплені Канівським водосховищем села та їх мешканців. У книзі зібрано й представлено до уваги читачів спогади та документи про село Андруші та його мешканців з 20-х років ХХ століття до 1970 року, року масового переселення до Нових Андрушів (мікрорайон м. Переяслава-Хмельницького). Йдеться про життя андрушан у жахливі часи колективізації, голодоморів 1921–1923 і 1932–1933 років та голодовку 1947-го року, Другої світової війни та примусового виселення з рідної землі, затопленої водами Канівського водосховища» [8, с. 2]. Цікаво, що це не перше видання про село Андруші – цій книзі передувала краєзнавча студія українського письменника, етнографа Дмитра Косарика (1904–1992), яка збереглася в Архівних наукових фондах рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. У 2016 році цей матеріал було підготовлено до друку [23].

«Нам Підсінне тепер тільки сниться...» (2019) [19] – друге видання серії, «підготовлене в рамках науково-просвітницького проекту з оприлюднення матеріалів про

затоплені Канівським водосховищем села». Авторами-упорядниками видання є журналіст-краєзнавець М. Михняк і науковець НІЕЗ «Переяслав» С. Зубер.

Незалежно від переяславського осередку 2018 року в Києві побачила світ книга Катерини Кузьменко-Лісовенко [18]. Це літературно відредаговані спогади переселенців, опубліковані з фотографіями із приватних сімейних альбомів мешканців затоплених сіл.

У сучасних спогадах про переселення із зон затоплення, як і в спогадах інших вимушених мігрантів, повторюваним є мотив

утраченого раю, який вербалізується в типових ідеалізованих описах свого родинного села. Із такою тенденцією пов'язані також невербальні форми особливого вшанування затоплених сіл, як-от: щорічні зустрічі колишніх односельців, збір і публікація матеріалів (спогадів, фотографій, документів) про затоплені села, встановлення меморіальних плит. Можна припустити, що такі громадські ініціативи зумовлені й потребою людей бачити своїх колишніх земляків, і тим, що в людей з'явилася фінансова можливість реалізувати цю потребу.

Список затоплених сіл

- с. Бакота Кам'янець-Подільського району Хмельницької області
- с. Жовніно Градизького району Полтавської області
- с. Калабарок Новоєгорівського району Кіровоградської області
- с. Конилівка Кам'янець-Подільського району Хмельницької області
- с. Кривчани Кам'янець-Подільського району Хмельницької області
- с. Морозівка Глобинського району Полтавської області
- с. Наддністрянка Кам'янець-Подільського району Хмельницької області
- с. Новоселівка Кременчуцького району Полтавської області
- с. Скородистик (частково затоплене), колишнього Іркліївського району Полтавської області (нині – Чорнобаївського району Черкаської області)

Список інформантів

БАП – Бережний Андрій Петрович, 1950 р. н., переселенець, родом зі с. Морозівка. Записала І. Коваль-Фучило у с. Новоселівка Кременчуцького р-ну Полтавської обл. 19 травня 2012 р.

БВІ – Бугаєнко Василь Іванович, 1941 р. н., переселенець, родом зі с. Пеньківка. Записала І. Коваль-Фучило у с. Підгірне Кременчуцького р-ну Полтавської обл. 20 травня 2012 р.

ВГП – Василюшина Ганна Петрівна, 1927 р. н., переселенка, родом зі с. Бакота. Записала І. Коваль-Фучило у с. Гораївка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. 18 липня 2014 р.

ВТІ – Василюшина Таїсія Іванівна, 1933 р. н., переселенка, родом зі с. Бакота. Записала І. Коваль-Фучило у с. Гораївка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. 21 липня 2014 р.

ГНІ – Горбняк (Фарфанюк) Надія Іванівна, 1934 р. н., родом зі с. Бакота. Записала І. Коваль-Фучило у с. Гораївка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. 19 липня 2014 р.

ГТВ – Горбняк Тарас Васильович, 1945 р. н., переселенець, вища освіта, родом зі с. Бакота. Записала І. Ко-

валь-Фучило у с. Гораївка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. 18 липня 2014 р.

ГМІ – Гречка Марія Іванівна, 1927 р. н., родом зі с. Новоселівка. Записала І. Коваль-Фучило у с. Новоселівка Кременчуцького р-ну Полтавської обл. 19 травня 2012 р.

ДВІ – Дубенюк Василь Іванович, 1929 р. н., переселенець, родом зі с. Бакота. Записала І. Коваль-Фучило у с. Гораївка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. 21 липня 2014 р.

ДМС – Дубенюк Марія Сергіївна, 1932 р. н., переселенка, родом зі с. Херсоні, жила у с. Бакота. Записала І. Коваль-Фучило у с. Гораївка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. 21 липня 2014 р.

ДТО – Дубенюк Тетяна Олександрівна, 1957 р. н., переселенка, родом зі с. Бакота. Записала І. Коваль-Фучило у с. Гораївка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. 21 липня 2014 р.

ЖНІ – Жменько Надія Іллівна, 1960 р. н. Записала І. Коваль-Фучило у с. Скородистик Чорнобаївського р-ну Черкаської обл. 02 серпня 2014 р.

ЗВФ – Загреба Валентина Федорівна, 1950 р. н., родом зі с. Скородистик, колгоспниця. Записала І. Коваль-Фучило у с. Скородистик Чернобаївського р-ну Черкаської обл. 01 серпня 2014 р.

КАФ – Кам'янська Анастасія Федорівна, 1932 р. н., переселенка, родом зі с. Жовніно. Записала І. Коваль-Фучило у с. Підгірне Кременчуцького р-ну Полтавської обл. 20 травня 2012 р.

КАГ – Кикоть (Лушник) Лариса Григорівна, 1970 р. н., родом зі с. Канівці Чернобаївського р-ну Черкаської обл. Записала І. Коваль-Фучило у с. Скородистик Чернобаївського р-ну Черкаської обл. 03 серпня 2014 р.

КГІ – Кособуцька Галина Іванівна, 1939 р. н., родом зі с. Теремці, колгоспниця. Записано у с. Гораївка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. 19 липня 2014 р.

КСП – Кикоть Станіслав Петрович, 1964 р. н., родом зі с. Великі Канівці Чернобаївського р-ну Черкаської обл. Записала І. Коваль-Фучило у с. Скородистик Чернобаївського р-ну Черкаської обл. 03 серпня 2014 р.

ЛПО – Левченко Параска Олексіївна, 1940 р. н., переселенка, родом зі с. Кривчани, у с. Бакота була невісткою. Записала І. Коваль-Фучило у с. Гораївка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. 19 липня 2014 р.

ЛГІ – Литвинюк Галина Іллівна, 1964 р. н., родом зі с. Каштанівка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. Записала І. Коваль-Фучило у с. Гораївка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. 20 липня 2014 р.

ЛФЛ – Литвинюк Федора Лаврентіївна, 1942 р. н., родом зі с. Наддністрянка. Записала І. Коваль-Фучило у с. Гораївка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. 18 липня 2014 р.

МІЛ – Манько Іван Лукович, 1948 р. н., переселенець, родом зі с. Скородистик. Записала І. Коваль-Фучило у с. Скородистик Чернобаївського р-ну Черкаської обл. 31 липня 2014 р.

МАФ – Мотайло Антоніна Федорівна, 1937 р. н., переселенка, родом зі с. Калабарок. Записала І. Коваль-Фучило у с. Глинськ Світловодського р-ну Кіровоградської обл. 19 травня 2012 р.

НЛІ – Никуляк (Іванова) Лідія Іванівна, 1952 р. н., родом зі с. Гораївка. Записала І. Коваль-Фучило у с. Гораївка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. 20 липня 2014 р.

НОГ – Никуляк Олександр Григорович, 1926 р. н., переселенець, родом зі с. Конилівка, бухгалтер. Записала І. Коваль-Фучило у с. Гораївка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. 18 липня 2014 р.

Олександра, баба Олександра, 1940 р. н., колгоспниця, с. Новоселівка Кременчуцького р-ну Полтавської обл. Записала І. Коваль-Фучило 19 травня 2012 р.

ОЄП – Онищенко Євдокія Петрівна, 1928 р. н., переселенка, родом зі с. Скородистик. Записала І. Коваль-Фучило у с. Скородистик Чернобаївського р-ну Черкаської обл. 1 серпня 2014 р.

ПІМ – Поїздник Іван Михайлович, 1959 р. н., родом зі с. Хрущівка Золотоніського р-ну Черкаської обл., учитель. Записала І. Коваль-Фучило у с. Скородистик Чернобаївського р-ну Черкаської обл. 29 липня 2014 р.

РНА – Рибак Надія Андріївна, 1962 р. н., переселенка, родом зі с. Бакота. Записала І. Коваль-Фучило у с. Гораївка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. 26 липня 2014 р.

ТОС – Трофимчук Ольга Семенівна, 1949 р. н., родом зі с. Конилівка. Записала І. Коваль-Фучило у с. Гораївка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. 21 липня 2014 р.

ЧКА – Чепинога Катерина Андріївна, 1931 р. н., родом із с. Скородистик. Записала І. Коваль-Фучило у с. Скородистик Чернобаївського р-ну Черкаської обл. 19 серпня 2014 р.

ЧМЛ – Чепинога Михайло Логвинович, 1929 р. н., родом зі с. Скородистик, колишній голова сільради, учитель, директор школи. Записала І. Коваль-Фучило у с. Скородистик Чернобаївського р-ну Черкаської обл. 19 серпня 2014 р.

ЮНС – Юхно Ніна Семенівна, 1952 р. н., переселенка, родом зі с. Скородистик. Записала І. Коваль-Фучило у с. Скородистик Чернобаївського р-ну Черкаської обл. 01 серпня 2014 р.

ЮОЯ – Юхно Олександр Якович, 1963 р. н., родом зі с. Іркліїв, освіта вища. Записала І. Коваль-Фучило у с. Скородистик Чернобаївського р-ну Черкаської обл. 02 серпня 2014 р.

ЯГП – Якуба Ганна Павлівна, 1926 р. н., родом зі с. Ялинці Градизького р-ну Полтавської обл. Записала І. Коваль-Фучило у с. Білецьківка Кременчуцького р-ну Полтавської обл. 20 травня 2012 р.

ЯКІ – Ярошевська Катерина Іванівна, 1956 р. н., переселенка, родом зі с. Бакота. Записала І. Коваль-Фучило у с. Гораївка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. 21 липня 2014 р.

Джерела та література

1. Боса Л. Зміни ландшафту Подніпров'я у ХХ столітті як соціокультурна проблема. *Народна творчість та етнологія*. 2012. № 4. С. 53–64.

2. Вільча – переселене село / під ред. Г. Грінченко, В. Науменко, С. Телухи. Харків, 2018. 188 с.

3. Говірки Чернобильської зони. Тексти / упоряд. П. Гриценко та ін. Київ, 1996. 358 с.

4. Горбовий О. Затоплене Придніпров'я: місця пам'яті та музейні експозиції (ХХ – початок ХХІ ст.). *ПЕРЕЯСЛАВІКА: Наукові записки Національного*

історико-етнографічного заповідника «Переяслав». Переяслав-Хмельницький, 2018. Вип. 14 (16). С. 322–331.

5. Горбовий О. Проблема Дніпрових порогів та Дніпрогес (1927–1932 рр.) : стратегія адаптації. *Наукові записки з української історії*. 2015. Вип. 37. С. 95–102.

6. Жванко Л. Біженці Першої світової війни: український вимір (1914–1918 рр.). Харків, 2012. 568 с.

7. Жванко Л. М. Біженство Першої світової війни в Україні. Документи і матеріали : монографія. Харків, 2009. 360 с.

8. Затоплений рай: Андруші у спогадах та документах / упоряд. М. К. Михняк. Київ, 2018. 400 с.

9. Зберегти пам'ять. *Офіційний сайт ГО «Старий Дніпро»*. URL : <http://olddnieper.org.ua> (дата звернення 29.02.2020).

10. Іващенко В. П. Заплив «Дніпро ревучий – 2019». *Офіційний сайт ГО «Старий Дніпро»*. URL : <http://olddnieper.org.ua> (дата звернення 29.02.2020).

11. Іващенко В. П. Зберегти пам'ять про затоплені села. *Офіційний сайт ГО «Старий Дніпро»*. URL : <http://olddnieper.org.ua> (дата звернення 29.02.2020).

12. Качмар Марія. Народні оповідання про переселення українців з Закарпаття у 1940-х роках: фольклорна та історична пам'ять (на матеріалах села Тулиголови Городоцького району Львівської області). *Народознавчі зошити*. 2019. № 4. С. 915–927.

13. Коваль-Фучило І. М. Рассказы переселенцев из зоны затопления Кременчугским водохранилищем. *Живая старина*. 2014. № 3. С. 38–40.

14. Коваль-Фучило І. Концепт «земля» в оповідях про примусове переселення. *Lemkovia, Wojkovia, Rusini – dejiny, súčasnosť, materiálna a duchovná kultúra*. Banská Bystrica, 2018. Tomus VII. Časť 2. С. 25–40.

15. Коваль-Фучило І. М. Осмислення примусового переселення із зони затоплення Дністровським водосховищем (за матеріалами усної історичної нарації). *Слов'янський світ*. 2014. Вип. 13. С. 215–231.

16. Кузьменко О. Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження (період Першої та Другої світових воєн) : монографія. Львів, 2018. 728 с.

17. Кузьменко О. Концепт БАТЬКІВЩИНА в парадигмі часопросторових образів у фольклорних новотворах про виселення. *Література. Фольклор. Проблеми поетики*. Київ, 2010. Вип. 34. С. 210–219.

18. Кузьменко-Лісовенко К. Затоплена Придніпровська цивілізація. Історія. Людські долі. Київ, 2018. 264 с.

19. Нам Підсінне тепер тільки сниться. Село у спогадах та документах / Михняк М. К., Зубер С. М. та ін. Київ, 2019. 448 с.

20. Наукові видання. «Не летять ластівки у Зарубинці». URL : <http://m.oralhistory.webnode.com.ua/products/ne-letyat-lastivki-u-zarubintsi/> (дата звернення 29.02.2020).

21. Пропам'ятна Книга. 1947 / під ред. Б. Гука. Варшава, 1997. 647 с.

22. Сало І., Стек А. Затоплена Україна. 25 міст і сіл під водами Дніпра – так вирішила партія. *Українська правда*. URL : <http://www.istpravda.com.ua/articles/2012/03/18/73460/> (дата звернення 03.03.2020).

23. Село Андруші на Переяславщині. Історико-етнографічний нарис. Київ, 2016. 256 с.

24. Сорокова С. Ф. Не летять ластівки у Зарубинці: історико-краєзнавчий нарис / ред.-упоряд. : Т. Ю. Нагайко, О. А. Горбовий. Переяслав-Хмельницький, 2015. 368 с.

25. У Вишгороді вшанували затоплені поселення Київського моря. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=tMk5m0VmG6I> (дата звернення 29.02.2020).

26. Федорович Н. Село Андруші в рукописній спадщині Дмитра Косарика – українського письменника, літературознавця та етнографа. *Село Андруші на Переяславщині. Історико-етнографічний нарис*. Київ, 2016. С. 9–16.

27. Халюк Л. Усні народні оповідання українців-переселенців Лемківщини, Холмщини, Підляшшя та Надсяння: жанрово-тематична специфіка, художні особливості. Київ, 2013. 202 с.

28. Bartmiński Jerzy. Home – a universal and culture-specific concept. *The axiological lexicon of Slavs and their neighbours. The Concept of HOME* / ed. Jerzy Bartmiński. Lublin, 2018. Vol. 1. P. 16–41.

29. Dyczok M. The Grand Alliance and Ukrainian Refugees. Oxford, 2000. 277 p.

30. Godyń M. Opowieść o utraczonej wsi Maniowy. Studium z antropologii pamięci. Kraków, 2015. 168 s.

31. Prymaka-Oniszka A. Bieżeństwo 1915. Zapomniani uchodźcy. Wołowiec, 2017. 368 s.

32. Wylegała A. Przesiedlenia a pamięć. Studium (nie) pamięci społecznej na przykładzie ukraińskiej Galicji i polskich “Ziem odzyskanych”. Toruń, 2014. 509 s.

References

1. BOSA, Liubov. Changes in the Landscape of the Dnipro in the 20th Century as a Socio-Cultural Problem. *Folk Art and Ethnology*, 2012, 4, 53–64 [in Ukrainian].

2. HRINCHENKO, Helinada, Viktoriya NAUMENKO, Svitlana TELUKHA, eds. *Vilcha is a Resettled Village*. Kharkiv: 'Drukarnia Madryd', 2018, 188 pp. [in Ukrainian].

3. HRYTSENKO, Pavlo, editor-in-chief. *Chornobyl Zone Dialects. Texts*. Kyiv: Dovira, 1996, 358 pp. [in Ukrainian].

4. HORBOVYI, Oleh. Flooded Dnipro Lands: the Places of Memory and Museum Expositions (the 20th – Early 21st Century). *PEREYASLAVKA: Proceedings of the National Historical-Ethnographic Reserve 'Pereyaslav'*.

- Pereyaslav-Khmelnyskyi, 2018, 14 (16), 322–331 [in Ukrainian].
5. HORBOVYI, Oleh. The Problem of the Dnipro Rapids and the Dniprohes (1927–1932): an Adaptation Strategy. *Proceedings in Ukrainian History*, 2015, 37, 95–102 [in Ukrainian].
  6. ZHVANKO, Liubov. *Refugees of the World War I: Ukrainian Dimension (1914–1918)*. Kharkiv, 2012, 568 pp. [in Ukrainian].
  7. ZHVANKO, Liubov. *Refugees of the World War I in Ukraine. Documents and Materials: a Monograph*. Kharkiv, 2009, 360 pp. [in Ukrainian].
  8. MYKHNIAK, Mykola, compiler. *Flooded Paradise: Andrushy in Reminiscences and Documents*. Kyiv, 2018, 400 pp. [in Ukrainian].
  9. To Keep Memory. *An Official Site of the Social Association 'Old Dnipro'* [viewed February 29, 2020]. Available from: <http://olddnieper.org.ua> [in Ukrainian].
  10. IVASHCHENKO, Vitaliy. The Heat 'Roaring Dnipro – 2019'. *An Official Site of the Social Association 'Old Dnipro'* [viewed February 29, 2020]. Available from: <http://olddnieper.org.ua> [in Ukrainian].
  11. IVASHCHENKO, Vitaliy. To Keep Memory on Flooded Villages. *An Official Site of the Social Association 'Old Dnipro'* [viewed February 29, 2020]. Available from: <http://olddnieper.org.ua> [in Ukrainian].
  12. KACHMAR, Mariya. Folk Stories on the Resettlement of Ukrainians from Zakerzonnia in the 1940s: Folklore and Historical Memory (After the Materials from the Village of Tulyholovy, Horodok District, Lviv Region). *The Ethnology Notebooks*, 2019, 4, 915–927 [in Ukrainian].
  13. KOVAL-FUCHILO, Irina. Immigrants' Narrations from the Flood Zone with the Kremenchug Reservoir. *The Living Past*, 2014, 3, 38–40 [in Russian].
  14. KOVAL-FUCHYLO, Iryna. The 'Land' Concept in the Narrations on the Forced Displacement. *Lemkovia, Bojkovia, Rusini – dejiny, súčasnosť, materiálna a duchovná kultúra*. Banská Bystrica, 2018, vol. 7, part 2, pp. 25–40 [in Ukrainian].
  15. KOVAL-FUCHYLO, Iryna. Comprehension of Forced Relocation from the Flood Zone with the Dniester Reservoir (Based on Oral History Narratives). *The Slavic World*, 2014, 13, 215–231 [in Ukrainian].
  16. KUZMENKO, Oksana. *Dramatic Existence of the Person in Ukrainian Folklore: Conceptual Forms of Expression (the Period of World War I and WW II): a Monograph*. Lviv, 2018, 728 pp. [in Ukrainian].
  17. KUZMENKO, Oksana. The MOTHERLAND Concept in the Paradigm of Temporal-Spatial Images in Folklore Neologisms on the Expulsion. *Literature. Folklore. Poetics Problems*. Kyiv, 2010, 34, 210–219 [in Ukrainian].
  18. KUZMENKO-LISOVENKO, Kateryna. *Flooded Dnipro Civilization. History. Human Destinies*. Kyiv, 2018, 264 pp. [in Ukrainian].
  19. MYKHNIAK, Mykola, Serhiy ZUBER, eds. *Now We Can See Pidsinne only in the Dreams. The Village in Reminiscences and Documents*. Kyiv, 2019, 448 pp. [in Ukrainian].
  20. Scientific Editions. 'Swallows do not Fly to Zarubyntsi' [viewed on February 29, 2020]. Available from: <http://m.oralhistory.webnode.com.ua/products/ne-letyat-lastivki-u-zarubintsi/> [in Ukrainian].
  21. HUK, Bohdan, ed. *The Book of Remembrance*. 1997, Warsaw, 647 pp. [in Ukrainian].
  22. SALO, Iryna, Levko STEK. Flooded Ukraine. 25 Cities and Villages under the Dnipro Waters. The Party has Decided so. *Ukrainian Truth* [viewed March 03, 2020]. Available from: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2012/03/18/73460/> [in Ukrainian].
  23. SKRYPNYK, Hanna, editor-in-chief. *The Village of Andrushy in Pereyaslav District. Historical and Ethnographic Essay*. Kyiv, 2016, 256 pp. [in Ukrainian].
  24. SOROKOVA, Sofiya. The Swallows do not Fly to Zarubyntsi: Historical and Local History Essay / NAHAIKO, Taras, Oleh HORBOVYI, editors-compilers. *Pereyaslav-Khmelnyskyi*, 2015, 368 pp. [in Ukrainian].
  25. The Flooded Settlements of the Kyivan Sea have been Honoured in Vyshhorod [viewed February 29, 2020]. Available from: <https://www.youtube.com/watch?v=tMk5m0BmG6I> [in Ukrainian].
  26. FEDOROVYCH, Nadiya. The Village of Andrushy in the Handwritten Heritage of Dmytro Kosaryk – Ukrainian Writer, Literary Critic and Ethnographer. In: SKRYPNYK, Hanna, editor-in-chief. *The Village of Andrushy in Pereyaslav District. Historical and Ethnographic Essay*. Kyiv, 2016, pp. 9–16 [in Ukrainian].
  27. KHALIUK, Lesia. *Oral Folk Narratives of Ukrainians-Resettlers from Lemkivshchyna, Kholmshchyna, Pidliashshia and Nadsiania: Genre-Thematic Peculiarities, Artistic Features*. Kyiv, 2013, 202 pp. [in Ukrainian].
  28. BARTMIŃSKI, Jerzy. Home – a Universal and Culture-Specific Concept. In: Jerzy BARTMIŃSKI, ed. *The Axiological Lexicon of Slavs and Their Neighbours. The Concept of HOME*. Lublin, 2018, vol. 1, pp. 16–41 [in English].
  29. DYCZOK, Marta. *The Grand Alliance and Ukrainian Refugees*. Oxford, 2000, 277 pp. [in English].
  30. GODYŃ, Maria. *Opowieść o utraconej wsi Maniowy. Studium z antropologii pamięci*. Kraków, 2015, 168 pp. [in Polish].
  31. PRYMAKA-ONISZK, Aneta. *Bieżeństwo 1915. Zapomniani uchodźcy*. Wołowiec, 2017, 368 pp. [in Polish].
  32. WYLEGAŁA, Anna. *Przemieszczenia a pamięć. Studium (nie)pamięci społecznej na przykładzie ukraińskiej Galicji i polskich "Ziem odzyskanych"*. Toruń, 2014, 509 pp. [in Polish].